

Важным тэарэтычным і практычным пытаннем эфектыўнай дзейнасці судовай улады ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляецца праблема забеспячэння яе сістэмнага функцыянавання. Ва ўмовах, калі адзіная па сваёй сутнасці судовая ўлада ажыццяўляецца некалькімі відамі судоў, вельмі важна ўсталяваць і аформіць на заканадаўчым узроўні ўсе сістэмна-функцыянальныя сувязі паміж своеасаблівымі яе “адгалінаваннямі”. Асабліва дакладна трэба акрэсліць субардынацыйныя адносіны паміж вышэйшымі судовымі органамі Рэспублікі Беларусь — Канстытуцыйным Судом, Вярхоўным Судом і Вышэйшым Гаспадарчым Судом. Пры гэтым, як здаецца, трэба зыходзіць з таго, што ні адзін з вышэйузгаданых органаў не мае прававых, канстытуцыйнага ўзроўню, падстаў для таго, каб прэтэндаваць на своеасаблівае “вяршэнства” ў сістэме судовай улады, для таго, каб ўзначальваць усю судовую ўладу. Усе яны знаходзяцца на вяршыні піраміды судовай улады. Але кожны з гэтых органаў выконвае толькі яму ўласцівыя функцыянальныя абавязкі ў межах судовай улады і больш шырэй — у межах дзяржаўнай улады. У гэтых адносінах можна лічыць, што і Канстытуцыйны, і Вярхоўны, і Вышэйшы Гаспадарчы суды ўзначальваюць судовую ўладу ў Рэспубліцы Беларусь у той ці іншай яе праяве. Праблема, такім чынам, зводзіцца да таго, каб забяспечыць своеасаблівае “супадпарадкаванне” іх адзін аднаму ў той праяве судовай улады, дзе кожны з гэтых органаў “ўзначальвае” судовую ўладу.

У сферы кантролю за канстытуцыйнасцю нарматыўных прававых актаў у дзяржаве першынство, безумоўна, належыць Канстытуцыйнаму Суду. Аб гэтым недвухсэнсоўна гаворыцца ў артыкуле 116 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994 года (са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэферэндуме 1996 г.). Сістэмны і лагічны аналіз Асноўнага Закона, асабліва главы 6 Канстытуцыі, якая прысвечана арганізацыі і функцыянаванню судовай улады, дае падставы зрабіць вывад аб тым, што ўсе астатнія “падгаліны” адзінай судовай улады, ўзначальваемыя адпаведна Вярхоўным Судом і Вышэйшым Гаспадарчым Судом, абавязаны ў сваёй дзейнасці спрыяць таму, каб Канстытуцыйны Суд належным чынам ажыццяўляў свае паўнамоцтвы па кантролю за канстытуцыйнасцю нарматыўных актаў. Мінімум два аргументы можна прывесці ў доказ дадзенага тэзіса.

Па-першае, па Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь у рэдакцыі 1996 года, Канстытуцыйны Суд не можа па ўласнай ініцыятыве прымаць да разгляду і правяраць на адпаведнасць Канстытуцыі нарматыўныя прававыя акты. У гэтых умовах ініцыятыва па правярцы канстытуцыйнасці нарматыўных прававых актаў павінна быць ускладзена ў роўнай ступені на ўсе галіны ўлады — заканадаўчую, выканаўчую і судовую, бо ўсе яны функцыянуюць на падставе Канстытуцыі, забеспячэнне вяршэнства якой толькі і гарантуе як рэалізацыю прынцыпу падзелу ўлад, так і захаванне іх статусу ў якасці адносна самастойных галін улады. З гэтага вынікае, што зварот у Канстытуцыйны Суд на прадмет канстытуцыйнасці таго ці іншага нарматыўнага прававога акта трэба разглядаць не толькі як права, але і як абавязак кожнай з галін улады па захаванню і ўмацаванню Рэспублікі Беларусь у якасці ўнітарнай дэмакратычнай сацыяльнай прававой дзяржавы.

Па-другое, паколькі суды агульнай кампетэнцыі і гаспадарчыя суды ажыццяўляюць судовую ўладу (правасуддзе) на аснове Канстытуцыі і прынятых у адпаведнасці з ёй іншых нарматыўных прававых актаў, менавіта яны па сваіх “прафесійных” абавязках, выбіраючы для прымянення нормы права, змешчаныя ў нарматыўных прававых актах рознай юрыдычнай сілы, аналізуючы іх змест, непасрэдна пры разглядзе канкрэтных спраў

устанаўліваюць разыходжанне нарматыўных прававых актаў па іх зместу і форме. Яны, такім чынам, правяраюць на практыцы, як у сферы праватворчасці забяспечваецца вяршэнства Асноўнага Закона. І ў выпадках, калі ў іх узнікаюць сумненні на гэты конт, яны проста абавязаны прадпрыняць усе законныя захады, каб увасобіць у жыццё прынцып вяршэнства Канстытуцыі.

Аналіз практыкі функцыянавання судовай улады пасля 1996 года сведчыць аб тым, што як Вярхоўны, так і Вышэйшы Гаспадарчы суды Рэспублікі Беларусь займаюць, мякка кажучы, пасіўную пазіцыю ў справе ініцыявання ў Канстытуцыйным Судзе разгляду спраў на прадмет канстытуцыйнасці нарматыўных прававых актаў. І гэта даволі дзіўна, калі мець на ўвазе тое, што ў практыцы дзейнасці раённых, гарадскіх і абласных судоў агульнай кампетэнцыі, у практыцы функцыянавання гаспадарчых судоў не раз - параз, а вельмі часта ўзнікаюць пытанні наконт канстытуцыйнасці нарматыўных прававых актаў самага рознага, асабліва ведамаснага, узроўню.

Дзве акалічнасці, на мой погляд, могуць патлумачыць такую пазіцыю Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў.

Па-першае, магчыма, што палажэнні артыкула 47 Закона “Аб судаўладкаванні і статусе суддзяў у Рэспубліцы Беларусь” і артыкула 12 Закона “Аб гаспадарчых судах у Рэспубліцы Беларусь” аб звароце Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў у Канстытуцыйны Суд з прапановай аб дачы заключэнняў на прадмет канстытуцыйнасці нарматыўна-прававых актаў разглядаюцца гэтымі судовымі інстанцыямі выключна ў якасці іх права — магу звяртацца, а магу і не звяртацца. Але паняцце “паўнамоцтвы”, якое выкарыстана беларускім заканадаўствам пры вызначэнні кампетэнцыі Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў у артыкулах 47 і 12 вышэйазначаных законаў, здаўна ўключае ў сябе *не толькі права на нешта, але і абавязак здзейсніць нешта*.

Па - другое, як Вярхоўны, так Вышэйшы Гаспадарчы суды надзелены правам (і, адпаведна, — абавязкам!!!) вывучаць і абагульняць судовую практыку, аналізаваць судовую статыстыку і *даваць судовыя тлумачэнні па пытаннях прымянення заканадаўства Рэспублікі Беларусь, якія з’яўляюцца абавязковымі для судоў, іншых органаў і службовых асоб, якія прымяняюць закон*. Верагодна, што, маючы такія магчымасці “карэкціраваць” разнастайныя разыходжанні паміж нарматыўнымі прававымі актамі, Вярхоўны і Вышэйшы Гаспадарчы суды проста не маюць патрэбы ў тым, каб звяртацца ў Канстытуцыйны Суд. Тым больш, што такі зварот спалучаны з даволі складанай працэдурай, з дадатковымі намаганнямі, і пры гэтым яшчэ невядома, які вердыкт будзе вынесены Канстытуцыйным Судом. А тут можна па звычцы, з захаваннем “сваіх інтарэсаў” скарэкціраваць супярэчнасці ў заканадаўстве. Красамоўнай у гэтым сэнсе можа лічыць практыку дзейнасці Вышэйшага Гаспадарчага Суда. Да таго часу, пакуль ён меў права разгляду нарматыўна-прававых актаў на прадмет іх адпаведнасці Канстытуцыі і дзеючаму заканадаўству, вельмі актыўна яго выкарыстоўваў. І зусім інакш ён паводзіць сябе зараз, ва ўмовах, калі такога права пазбаўлены. Якое выйсце з дадзенай сітуацыі можна прапанаваць?

На мой погляд, адказнасць за стан законнасці ў сферы праватворчасці ляжыць на ўсёй галіне судовай улады, таму Вярхоўны Суд з Вышэйшым Гаспадарчым Судом павінны быць зацікаўленыя ў яе ўмацаванні не менш, чым Канстытуцыйны Суд. Гэтага, безумоўна, патрабуюць “карпаратыўныя” інтарэсы ўсёй судовай улады ў яе ўзаемадзеянні з заканадаўчай і выканаўчай галінамі ўлады. Чым актыўней Вярхоўны і Вышэйшы Гаспадарчы суды будуць выкарыстоўваць сваё права на зварот у Канстытуцыйны Суд на прадмет канстытуцыйнасці нарматыўных прававых актаў, тым больш аўтарытэтай і самастойнай будзе ўся судовая ўлада. Чым актыўней яны будуць дзейнічаць у дадзеным кірунку, тым больш дасканалай будзе сістэма дзеючага заканадаўства і ўся прававая

сістэма ўвогуле. Пры гэтых абставінах было б мэтазгодна ўзмацніць сістэмнасць судовай улады ў дадзеным плане шляхам унясення шэрагу змяненняў у дзеючае заканадаўства.

Можна прапанаваць два варыянты вырашэння дадзенай праблемы.

Варыянт першы. У той частцы артыкула 47 Закона “Аб судаўладкаванні і статусе суддзяў у Рэспубліцы Беларусь” і артыкуле 13 Закона “Аб гаспадарчых судах у Рэспубліцы Беларусь”, дзе гаворыцца аб паўнамоцтвах на зварот у Канстытуцыйны Суд аб дачы заключэнняў на прадмет адпаведнасці нарматыўных прававых актаў Канстытуцыі, узмацніць *абавязваючы момант дадзенага паўнамоцтва* Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў.

Варыянт другі. Улічваючы тое, што адзначанае паўнамоцтва Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў мае вельмі істотны характар для функцыянавання ўсёй судовай улады, было б мэтазгодна вельмі падрабязна “распісаць” яго ў самастойных артыкулах законаў “Аб Канстытуцыйным Судзе Рэспублікі Беларусь”, “Аб судаўладкаванні і статусе суддзяў у Рэспубліцы Беларусь”, “Аб гаспадарчых судах у Рэспубліцы Беларусь”.

Патрабуе свайго вырашэння і праблема канстытуцыйнасці актаў самой судовай улады, а дакладней — актаў Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў. Ва ўмовах, калі Канстытуцыйны Суд не мае права па ўласнай ініцыятыве ўзбуджаць працэс, тлумачэнні нарматыўнага характару, якія даюцца ў актах Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў, як бы засталіся ў сучасных умовах па-за межамі кантролю на іх адпаведнасць Канстытуцыі і дзеючаму заканадаўству. Мы не ведаем прыкладаў, калі б Палата прадстаўнікоў і Савет Рэспублікі Нацыянальнага сходу ці Савет Міністраў звярталіся ў Канстытуцыйны Суд з хадайніцтвам аб праверцы актаў Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў на прадмет іх адпаведнасці Канстытуцыі. І такая сітуацыя цалкам зразумелая! Занадта спецыфічнай з’яўляецца дзейнасць судовай ўлады ўвогуле і асабліва ў плане тлумачэнняў ёю дзеючага заканадаўства. Можна зразумець і тое, чаму па ўласнай ініцыятыве Вярхоўны і Вышэйшы Гаспадарчы суды не імкнуцца праверыць свае акты ў Канстытуцыйным Судзе на прадмет іх канстытуцыйнасці. Але акты Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў павінны тым не менш кантралявацца на прадмет іх канстытуцыйнасці, і хаця б таму, што гэтага патрабуе частка сёмая артыкула 116 Канстытуцыі.

Як вырашыць дадзеную праблему? Можна прапанаваць два падыходы. Адзін, які можна назваць “унутрысістэмным”, скіраваны на тое, каб абавязаць Вярхоўны і Вышэйшы Гаспадарчы суды ў канцы кожнага каляндарнага года (альбо пасля прыняцця кожнага нарматыўнага тлумачэння) звяртацца ў Канстытуцыйны Суд, каб той праверыў на прадмет адпаведнасці Канстытуцыі і заканадаўству дадзеныя гэтымі судовымі ўстановамі тлумачэнні дзеючага заканадаўства. Другі шлях вырашэння дадзенай праблемы выводзіць ініцыятыву праверкі актаў Вярхоўнага і Вышэйшага Гаспадарчага судоў на прадмет іх канстытуцыйнасці за межы самой судовай улады. Ён зводзіцца да таго, каб ускласці такі абавязак на Генеральнага пракурора Рэспублікі Беларусь.

У плане забеспячэння сістэмнасці судовай улады і ўдакладнення ў ёй месца Канстытуцыйнага Суда патрабуецца, на мой погляд, і пэўная “адаптацыя” да прававой сістэмы Беларусі часткі другой артыкула 112 Канстытуцыі, згодна з якой у выпадках, калі пры разглядзе канкрэтнай справы суд (маецца на ўвазе любы суд, акрамя Канстытуцыйнага) прыйдзе да высновы аб неадпаведнасці нарматыўнага акта Канстытуцыі, ён *прымае рашэнне ў адпаведнасці з Канстытуцыяй і ставіць у ўстаноўленым парадку пытанне аб прызнанні дадзенага нарматыўнага акта неканстытуцыйным* (выдзелена мною. — М.С.). Уяўляецца, што ў сучаснай сваёй фармулёўцы яна недастаткова падкрэслівае “вяршэнства” Канстытуцыйнага Суда ў справе забеспячэння канстытуцыйнасці нарматыўных прававых актаў у дзяржаве. Калі зыходзіць з літаральнага зместу часткі другой артыкула 112 Канстытуцыі, то атрымліваецца, што

любых суд Рэспублікі Беларусь (нават раённы) можа ажыццявіць “часовую інтэрвенцыю” ў сферу дзейнасці Канстытуцыйнага Суда, таму што ён мае магчымасць “праігнараваць” нейкі нарматыўны прававы акт, хоць часова, але ўсё ж прызнаць яго не адпавядаючым Канстытуцыі. Не цяжка ўявіць, што можа атрымацца з адзінствам законнасці ў дзяржаве, калі ўсе суды Рэспублікі Беларусь пачнуць выконваць гэту канстытуцыйную норму. А чаму і не? Канстытуцыя ж з’яўляецца непасрэдна дзеючай! А як быць у сітуацыі, калі ўсё ж нарматыўны прававы акт будзе адпаведным Канстытуцыі? Зноў пераглядаць? А на якой падставе? І хто гэта павінен рабіць? Кола пытанняў можна пашырыць.

Думаецца, што змест аналізуемай канстытуцыйнай нормы не ў поўнай меры стасуецца з заканамернасцямі пабудовы і функцыянавання рамана-германскай прававой сям’і, да якой адносіцца прававая сістэма Рэспублікі Беларусь, з асаблівасцямі арганізацыі судовай улады ў Рэспубліцы Беларусь, са спецыфікай дзейнасці кожнай яе падгаліны, а таму дадзеная канстытуцыйная норма павінна быць “скарэктавана” такім чынам, каб яна ўспрымалася і навукоўцамі і правапрымяняльнымі органамі наступным чынам: калі пры разглядзе канкрэтнай справы суд прыйдзе да высновы аб неадпаведнасці зместу нарматыўнага прававога акта Канстытуцыі, ён **прыпыняе разгляд справы** і ставіць у ўстаноўленым парадку пытанне аб прызнанні дадзенага нарматыўнага прававога акта неканстытуцыйным.

Такім чынам, сэнс “карэкцыі” нормы права, сфармуляванай у частцы другой артыкула 112 Асноўнага Закона, зводзіцца да наступнага. Па-першае, да таго, што суды агульнай кампетэнцыі і гаспадарчыя суды будуць мець магчымасць правяраць на адпаведнасць Канстытуцыі выключна змест нарматыўных прававых актаў (нормы права), бо толькі Канстытуцыйны Суд згодна з артыкулам 11 Закона “Аб Канстытуцыйным Судзе Рэспублікі Беларусь” можа правяраць канстытуцыйнасць нарматыўна-прававога акта, як па зместу, так і па форме, з пазіцыяй размежавання кампетэнцыі паміж дзяржаўнымі органамі па парадку прыняцця, падпісання, апублікавання і ўвядзення ў дзеянне. І па-другое, для судаў агульнай кампетэнцыі і гаспадарчых судаў фармулёўка аб прыняцці рашэння ў адпаведнасці з Канстытуцыяй будзе азначаць не што іншае, як іх права прыпыняць разгляд справы па яе сутнасці да таго часу, пакуль не будзе вынесены вердыкт Канстытуцыйнага Суда аб адпаведнасці пэўнага нарматыўнага прававога акта Асноўнаму Закону.

Якім чынам гэта можна зрабіць? На мой погляд, гэта можна было б ажыццявіць шляхам тлумачэння аналізуемай нормы Палатай прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь згодна з п. 1 арт. 97 Канстытуцыі.